

**ВПЛИВ МИСЛИТЕЛЬНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ДІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ
УЧНІВ 8–9-х КЛАСІВ З ПРЕДМЕТУ “ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ”**

УДК 373.5.016:62/64-047.22]:37.015.311

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.287932>

Лариса Гриценко, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри теорії і методики технологічної освіти
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
Світлана Ляшенко, вчитель трудового навчання та технологій
сагайдацького навчально-виховного комплексу
“Загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів –
дошкільний навчальний заклад” Шишацької селищної ради
Полтавської області

**ВПЛИВ МИСЛИТЕЛЬНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ДІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ
УЧНІВ 8–9-х КЛАСІВ З ПРЕДМЕТУ “ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ”**

У статті для реалізації обраної мети – побудови логічних процедур формування різних видів понять шкільного предмету “Трудове навчання” в учнів 8–9-х класів на основі мислительних і практичних дій – охарактеризовано провідні підходи вчених (педагогів і психологів) до базового дидактичного завдання сучасної школи, пов’язаного з розвитком наукового світогляду школярів у процесі опанування сучасних технологій. На засадах загальної логіки пізнання доведено, що формування понять є складним процесом, у якому застосовують логічні процедури (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування тощо) співмірне з віком учнів обраної категорії, поступово й доступно розгортаючи принципи засвоєння теоретичного знання як основи життєвих компетентностей.

Ключові слова: теоретичне знання; логіка формування понять; трудове навчання, учні 8–9-х класів; мислительні та практичні дії; компетентності.

Лит. 6.

Larisa Hrytsenko, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the Theory and
Methods of Technological Education Department,
Poltava Volodymyr Korolenko National Pedagogical University
Svitlana Lyashenko, Teacher of Labor Training and Technologies,
Sahaydak Educational Complex
“General Educational Institution of I–III Grades –
Preschool Educational Institution” of
Shyshaky Village Council, Poltava region

**THE INFLUENCE OF THINKING AND PRACTICAL ACTIONS ON THE FORMATION
OF THE 8–9th GRADES STUDENTS’ CONCEPTS OF THE SUBJECT “WORK TRAINING”**

In the article for realization of the chosen purpose – construction of logical procedures of formation of various kinds of concepts of a school subject “Labor training” at pupils of 8–9 classes on the basis of mental and practical actions – leading approaches of scientists (teachers and psychologists) to the basic didactic task of modern school are characterized. associated with the development of scientific worldview of students in the process of mastering modern technologies. Based on the general logic of cognition, it is proved that the formation of concepts is a complex process in which logical procedures (comparison, analysis, synthesis, abstraction, etc.) are used in proportion to the age of students of the chosen category. Gradually and easily developing principles of theoretical knowledge as the basis of life competencies. Pupils of the 8th and 9th grades begin their cognition with sensory sensations of objects and phenomena that they perceive. Through students’ perception, an idea of the subject as a whole is formed, which is the beginning of the process of understanding feelings. Internal images are formed based on the perception of ideas, which are stored in the memory of students. This is the general logic of the process of labor activity, since in the process of forming images non-essential signs and properties are not taken into account, which allows ideas to turn into generalizations. It is noted that in the methodology of labor training, the well-known division of concepts into simple and general can be clarified by distinguishing between simple and complex concepts. Within this school subject, there are also special concepts that develop within individual sections, as well as those that develop in all sections of the subject.

Keywords: theoretical knowledge; logic of concept formation; labor training; students of 8–9th grades; thinking and practical actions; competencies.

Постановка проблеми. Нова українська школа, яка перебуває у процесі швидких та незворотних реформ середньої освіти, надихнула вчених та практикуючих педагогів на рішучі зміни в структурі та змісті навчальних програм. Сучасна спрямованість роботи вчителів

на компетентнісний підхід стала результатом цього процесу. Одна із цілей цього підходу полягає в усуненні другорядного та застарілого матеріалу політехнічного характеру зі змісту трудового навчання, а також у відмові від жорстких стереотипів, які сформувалися у роботі вчителів. Головна мета

полягає у поверненні предмету до його “природного” стану, оскільки на уроках трудового навчання вчитель та учні завжди працюють над результатом, який можна бачити, відчувати та оцінювати [4].

Унаслідок цих змін кожен вчитель трудового навчання має можливість вільно обирати практичну роботу з урахуванням наявного матеріально-технічного обладнання шкільної майстерні. Учні тепер працюють над проектами та об’єктами праці, які стали більш різноманітними й цікавими. Відбулося збагачення різноманіття технологій, що використовуються в обробці деревини та металу, з’явилося багато нових, естетично привабливих видів робіт. Учні виявляють творчу фантазію при виборі конструкційних матеріалів і технологій, сучасних методів обробки матеріалів тощо. Однак це також покладає на вчителів більш глибоку відповідальність за формування основних понять шкільного предмету “Трудове навчання”.

Коли учень розуміє, що знання має значимість і перетворюється на особисте переконання, яке він готовий пояснити й обґрунтувати, це стає компетентністю [4]. Компетентність означає, що учень може застосовувати свої знання на практиці, виконувати конкретні завдання та відповідати на потреби й інтереси самого учня.

Сучасному вчителю доводиться переорієнтувати свою роботу, переходячи від ролі “транслятора” навчального матеріалу до ролі фасилітатора (партнера, помічника, інтерактивного співучасника), який співпрацює з кожним учнем для досягнення запланованого результату. Для досягнення цієї мети можуть використовуватись проєктна й інтерактивна технології, методика “перевернутого класу” та інші навчальні прийоми і технології, включаючи прості STEM-проєкти. Однак в основі цих підходів лежать міцні знання, які будуються на науковій логіці формування понять, що стануть основою вивчення шкільного предмету “Трудове навчання” протягом декількох років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави говорити про те, що проблема формування понять була і залишається об’єктом уваги багатьох дослідників, зокрема – І. Алексюк, В. Жеребкіна, В. Корсунської, Г. Орендарчука, В. Сидоренка, Д. Тхоржевського, І. Хоменко та ін.; ученими обґрунтовано основну методичну закономірність осмисленого і міцного засвоєння знань, яка міститься у планованому засвоєнні й розвитку в учнів основних понять у процесі навчання.

У психологічній літературі поняття розглядають як знання про предмети дійсності, але не просто інформацію, а саме знання про істотні ознаки предмета, його сутність. У зв’язку з цим поняття визначають як форму мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів і явищ об’єк-

тивної дійсності, взаємозв’язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак [3, 19; 6, 62]. Таким чином, поняття – це не тільки форма відображення об’єктів і процесів у свідомості, але й цілеспрямована діяльність з їх мисленнєвого відтворення і застосування.

Мета й завдання статті. Мета пропонованої статті полягає у створенні послідовних процедур, необхідних для розбудови понять учнів 8–9-х класів у шкільному предметі “Трудове навчання” на основі критичного мислення та практичних навичок. Відомо, що методична система навчання ґрунтується на закономірних зв’язках між її компонентами, утворюючи теорію навчання, у яку вкладається пріоритетне значення формування основних понять. Теорія формування понять під час навчання сприяє осмисленню, систематизації і твердому засвоєнню знань учнями. Правильна організація мисленнєвої діяльності під час трудового навчання становить важливу передумову для досягнення високої якості їхніх знань. Останнє завдання використовується при розробці конкретних понять у методиці, що додається до теорії формування понять.

Результати дослідження. У зазначеному контексті логіка пізнання є такою: якщо ми знаємо, що становить той чи інший предмет, які властивості йому притаманні, як він співвідноситься з іншими предметами, то ми маємо *поняття* щодо цього предмета. За визначенням, наведеним в Українському педагогічному словнику, “поняття – одна із форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об’єктивної дійсності, загальні взаємозв’язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак. Утворення понять є складним процесом, у якому застосовують порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення та умовиводи. Ознаки, які включаються в поняття, становлять його зміст; поняття є знаряддям пізнання істини. Важливою умовою успішного засвоєння поняття є така організація діяльності учнів, при якій формування поняття відбувається у процесі його практичного застосування до відповідного матеріалу. Планомірне керівництво з боку вчителя розвитком дій учнів на основі врахування їхніх психологічних особливостей на різних етапах засвоєння веде до формування вже у молодших школярів понять, які глибоко розкривають відповідну частину дійсності” [1, 264].

Під поняттями розуміється характеристики об’єктів, явищ, процесів або взаємозв’язків між ними. Проте важливо мати на увазі, що обмежене спостереження фактів, зовнішніх ознак і властивостей, їх узагальнення та класифікація часто призводять до формування емпіричних понять, що включають опис явищ і процесів, але не розкривають їхньої сутності.

У історії пізнання знань і практики завжди виступали фундаментом, на якому поступово будувалося теоретичне знання. Методологічні принципи роз-

виту теоретичних понять полягають у такому: від сприйняття натуральних об'єктів або їх відображень до формування уявлень про них; від уявлень до формування понять (розуміння); від простих понять, які включають один або декілька елементів знань, до складних понять, що містять багато елементів; від спеціальних понять до загальнотехнічних [3, 20]. Шлях формування теоретичного знання веде від абстрактного до конкретного. На відміну від емпіричного, теоретичне пізнання є системним, базується на розумінні цілого, загального і дає змогу розкрити структуру, зв'язки між елементами, їх функціонування та розвиток. Абстрактні визначення фіксують окремі зв'язки та особливості цілого, що стають поняттями як множини таких зв'язків, стаючи конкретними і зрозумілими. Теоретичне знання пояснює явище, розкриває його сутність і служить основою для наукового світогляду та раціонального розв'язання практичних проблем. Таке знання повністю відповідає сучасним науковим вимогам, надаючи адекватне, конкретне та багатогранне розуміння явищ і процесів.

Діалектичний підхід до розуміння сутності кожного поняття надає вчителю трудового навчання чіткий методологічний орієнтир для формування і розвитку наукових понять у школярів. Він допомагає уникнути безкінечності множини понять, зводить їх до конкретних явищ й ознак, на яких зосереджується увага. Етапи формування теоретичного поняття включають таке: становлення початкової цілісної абстракції, вивчення її зв'язків без розривів, відображення цих зв'язків в абстрактних визначеннях та синтез визначень. Поняття стає важливою основою теорії, а його розвиток відбувається разом зі зміною теоретичних підходів, які розкривають і пояснюють його сутність.

Враховуючи це, вчителю трудового навчання необхідно звернути увагу, що чітка логічна структура інформації, відтворення процесів становлення абстракції і понять, а також використання образів (моделей), що пов'язують абстракцію з картинами світу та емпіричним матеріалом, сприяють розумінню теоретичних знань. Учні 8–9-х класів, освоюючи теоретичні поняття, здійснюють мисленнєві операції, аналогічні тим, що виникали в історичному процесі формування цього знання. Водночас сприйняття матеріального об'єкту та формування уявлень про нього відбувається у контексті теоретичних понять та конкретних дій, пов'язаних з трудовим навчанням.

Учені роблять акцент на двох основних факторах, що сприяють успішному засвоєнню теоретичних понять учнями. По-перше, важливо мати систематичну організацію навчального курсу, яка допомагає учням переходити від абстрактного до конкретного, розкриваючи і розгортаючи початкові абстракції у формі понять та теорій. По-друге, учні повинні ро-

зуміти сутність і структуру своїх пізнавальних дій, усвідомлюючи своє мислення, уявлення, створення абстрактних моделей та конструктів, виведення абстракцій і їх співвідношення з реальними об'єктами.

Натомість Г. Орендарчук акцентує увагу на розрізненні понять та уяви. Він стверджує, що поняття і уява відрізняються у своїх характеристиках. Уява уособлює предмет з усіма його ознаками, а поняття зосереджується на суттєвих ознаках. Уява є більш розгалуженою, оскільки утворює більш повну картину предмета, тоді як поняття дає змогу глибше пояснити предмет, розкриваючи його сутність та найважливіші властивості.

Український дослідник Г. Орендарчук вивчає взаємозв'язок між мовою і поняттями, використовуючи різні критерії. За його дослідженнями:

1. Поняття є складовою частиною мислення, тоді як слово – складовою частиною мови.
2. Поняття відображає об'єкт думки, а слово слугує засобом вираження цього поняття.
3. Поняття одночасно є мислительним образом об'єкта та базою для створення і функціонування слів.

4. Слово, маючи своє значення, відповідає змісту поняття і виконує роль означення об'єкта.

5. Одне й те саме слово може мати кілька різних понять, які називаються омонімами. Натомість одне поняття може бути виражене різними словами або їх поєднаннями, які називаються синонімами. Отже, поняття і слово – нерозривні, але вони не мають однакового змісту.

Основні поняття трудового навчання формувалися внаслідок історичного розвитку людської діяльності й еволюції мислення. Вони виникли шляхом узагальнення певних характеристик предметів та видів діяльності людей. Поступово аналіз, синтез, порівняння, абстрагування й узагальнення стали провідними логічними методами формування цих понять.

Аналіз, який є процесом розчленування та детального вивчення предмета шляхом виділення його складових частин і властивостей, становить невід'ємну складову мислення. У цьому процесі відбувається розкладання цілісного змісту предмета на його складові елементи, аналіз їх окремо, а також вивчення їх як самостійних компонентів.

Зворотним процесом до аналізу є синтез, який передбачає мисленнєве поєднання розчленованих частин предмета або його властивостей, що були вивчені в процесі аналізу. Синтез включає у себе встановлення взаємозв'язку та взаємодії між цими елементами та дослідження предмета як цілості.

Аналіз і синтез є нерозривними і взаємозалежними аспектами мислення, які сприяють формуванню нових понять та розумінню предметів. Під час формування понять використовуються різні логічні прийоми.

Один із таких прийомів – порівняння, є необхідним засобом для встановлення схожості або відмінності між предметами на основі їх ознак. Цей прийом часто використовується у дискусіях для підтвердження аргументів та формулювання висновків.

Ще один прийом – абстрагування, включає у себе виділення суттєвих ознак предметів та відхилення від незначних деталей. Це дає змогу краще розуміти та пізнавати сутність предметів шляхом виділення важливих характеристик, зв'язків і відношень.

Узагальнення, як третій логічний прийом, передбачає розповсюдження загальних ознак предметів на всю множину, що включає мисленнєве об'єднання окремих предметів у загальне поняття. Цей процес сприяє формуванню категорій, які становлять широкі загальні поняття, наприклад, “матерія”, “свідомість”, “рух”, “простір”.

При розгляді ролі розуміння та мислення у людському пізнанні стає очевидним, що ці два аспекти є нерозривно пов'язаними з утворенням понять. У своєму пізнавальному процесі людина оперує поняттями, які відображають реальний світ і дають їй змогу розуміти його. Цей процес пізнання пройде крізь різні етапи з метою перетворення незнання на знання.

Учні 8–9-х класів починають своє пізнання з почуттєвих відчуттів предметів і явищ, які вони сприймають. Ці почуття відображаються в окремих властивостях цих об'єктів. Через сприйняття учнями формується уявлення про предмет у цілості, що є початком процесу осмислення почуттів. Засновані на сприйнятті уявлення утворюються внутрішні образи, які зберігаються у пам'яті учнів. Це є загальною логікою процесу трудової діяльності, оскільки у процесі формування образів не враховуються несуттєві ознаки і властивості, що дає можливість уявленням переходити до узагальнень.

Узагальнені уявлення стають стійкими поняттями, при цьому найважливіші знання містяться у їх розвитку та взаємозв'язку. Розвиток понять є головною рухомою силою процесу трудового навчання та виховання учнів.

Ці методологічні принципи наочно демонструють значення правильного розуміння понять та їх розвитку у процесі як пізнання, так і трудового навчання учнів.

У своїх наукових дослідженнях В. Жеребкін зосереджується на ролі логічних прийомів у формуванні понять на уроках шкільної освіти [2, 24]. Ці прийоми мають велике значення, оскільки сприяють розвитку абстрактного мислення. Вчитель, використовуючи поняття, повинен чітко визначати основні концепти навчального предмету і постійно враховувати їх у своїй методиці, повертаючись до них при різних матеріалах і ситуаціях. Поняття є живими та постійно розвиваються, набуваючи зрозумілості та глибини.

Особлива увага надається розвитку понять учнями 8–9-х класів у процесі трудового навчання, оскільки це має велике значення для їхньої освіти та виховання. Цей процес вимагає поєднання мислительних та практичних дій вчителя і учнів. Оволодіння поняттями потребує часу, і важливо уникати штучного “прискорення”, яке може призвести до формалізму. Важливо розуміти, що виведення понять із фактів вимагає більшої уваги і зусиль, ніж просте повторення визначення. Необхідно пам'ятати, що формулювання понять передуватиме їх ілюстрації прикладами, оскільки розвиток понять передбачає активну участь учнів у процесі навчання, а не просте запам'ятовування “готових” визначень, які легко забуваються, якщо не супроводжуються мисленими зусиллями учнів.

Кожен шкільний навчальний предмет має власну систему понять, які розвиваються послідовно та взаємозалежно. У системі понять трудового навчання враховуються основні наукові дисципліни, пов'язані з цим предметом. Методика формування цих понять залежить від їхніх особливостей, а саме кожне поняття характеризується широким змістом та обсягом. Концепція Д. Тхоржевського [5, 4] підтверджує ці ідеї, оскільки він стверджував, що зміст поняття складається з основних і суттєвих ознак предметів, які охоплюються цим поняттям. Обсяг поняття, зі свого боку, відображає сукупність узагальнених предметів, що входять до цього поняття. Елементи обсягу – це окремі предмети, які мають ознаки, що становлять зміст поняття. Частини обсягу поняття – це групи елементів обсягу, які виділяються на підставі специфічних ознак, що не є суттєвими для цього поняття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо зробити висновок, що у методиці трудового навчання відоме поділення понять на прості та загальні може бути уточнене шляхом розрізнення простих і складних понять. У рамках цього шкільного предмету також існують спеціальні поняття, які розвиваються у межах окремих розділів, а також ті, що розвиваються у всіх розділах предмету. Кожне поняття поступово ускладнюється: від простого, початкового, що включає один елемент знань, до складніших форм, які формуються за допомогою поєднання з іншими простими поняттями. Це відкриває перспективу для нашого дослідження – систематизацію основних понять трудового навчання для учнів 8–9-х класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 264.
2. Жеребкін В.С. Логіка : (підруч. для юрид. вузів і фак.). 2-е вид., стереотип. Харків : Основа, 1998. С. 24–62.
3. Орендарчук Г.О. Логіка : посібник для студентів вузів. Тернопіль : СМП “Астон”, 2001. С. 19–36.
4. Терещук А.І. Оновлений зміст навчальної програми

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ У ЗВО ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

з трудового навчання для учнів 5–9 класів: стан та перспективи вдосконалення. *Трудове навчання*. 2018. № 15 (195). URL: journal.osnova.com.ua/article

5. Тхоржевський Д.О. Методика трудового та професійного навчання. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. Ч. II. Загальні засади методики трудового навчання. С. 4.

6. Хоменко І.В., Алексюк І.А. Основи логіки: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Золоті ворота, 1996. С. 62–82.

REFERENCES

1. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv, p. 264. [in Ukrainian].

2. Zherebkin, V.Ie. (1998). *Lohika* [Logic]. The textbook for lawyers universities and faculties 2nd ed., stereotype. Khar-kiv, pp. 24–62. [in Ukrainian].

3. Orendarchuk, H.O. (2001). *Lohika* [Logic]. A guide for university students. Ternopil. pp. 19–36. [in Ukrainian].

4. Tereshchuk, A.I. (2018). Onovlenyi zmist navchalnoi prohramy z trudovoho navchannia dlia uchniv 5–9 klasiv: stan ta perspektyvy vdoskonalennia [The updated content of the work training curriculum for students of grades 5–9: status and prospects for improvement]. *Work training*. No. 15 (195). Available at: journal.osnova.com.ua/article [in Ukrainian].

5. Tkhorzhevskiy, D.O. (2000). *Metodyka trudovoho ta profesiinoho navchannia* [Methodology of labor and professional training]. Part. II. *General principles of work training methods*. Kyiv. p. 4. [in Ukrainian].

6. Khomenko, I.V. & Aleksiuk, I.A. (1996). *Osnovy lohiky* [Basics of logic]. The textbook for university students. Kyiv, pp. 62–82. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023

УДК 378.042

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.287934>

Ольга Чемерис, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри алгебри та геометрії

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Іванна Кулик, кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Євген Прокоф'єв, доцент, старший викладач кафедри психології і педагогіки

Національного університету фізичного виховання і спорту України

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ У ЗВО ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті проведено аналіз розробленості феномена індивідуалізації навчання в психолого-педагогічній літературі та його змістового навантаження; з'ясовано роль самостійної роботи студентів у процесі професійної підготовки. Обґрунтовано роль, основні завдання і функції тьюторського супроводу в індивідуалізації самостійної роботи студентів. Проаналізовано основні форми тьюторського супроводу – індивідуальні та групові тьюторіали, тьюторські консультації; представлено триетапну модель реалізації групового тьюторіалу як ефективного засобу індивідуалізації навчання студентів.

Ключові слова: професійна підготовка; індивідуалізація навчання; самостійна робота студентів; тьюторський супровід; індивідуальні та групові тьюторіали.

Літ. 11.

Olha Chemerys, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Algebra and Geometry Department,
Zhytomyr Ivan Franko State University

Ivanna Kulyk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Social Pedagogy and Social Work Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Yevhen Prokofiev, Associate Professor, Senior Lecturer of the
Psychology and Pedagogy Department,
National University of Physical Education and Sports of Ukraine

INDIVIDUALIZATION OF EDUCATION IN HIGH SCHOOLS AS A NECESSARY CONDITION FOR IMPROVING THE QUALITY OF VOCATIONAL TRAINING

The article analyzes the development of the phenomenon of individualization of learning in psychological and pedagogical literature and its content load; the role of independent work of students in the process of professional training has been clarified. It has been proven that the modern educational paradigm necessitates the training of a competent specialist capable of performing professional activities at a high level, independently and creatively.